

Szubverzív öltések

A tárgykészítő tevékenység egy lehetséges gendervetülete

A tudománytörténet mindennapiélet-értelmezéseiben burkoltan vagy kevésbé burkoltan jelen van valamiféle hierarchikus viszony, amelyben a mindennapiság és a nő alsóbbrendűnek mutatkozik. Amennyiben a társadalmi struktúra a magánszférában gyökerezik, annyiban annak pozitív változása is kiindulhat onnan. A nők tárgykészítő tevékenység felé fordulásában nagy gyakorisággal jelen van a fentiekben kifejtett valamiféle szubverzivitás. A nőknek és a mindennapiságnak ezen emlegetett alsóbbrendűsége megkérdőjeleződik e szubverzív gyakorlatok színessége és kreativitása által is. Ez a tanulmány egy konkrét esettanulmányon keresztül bontja ki a mindennapi élet egyik lehetséges aspektusát. A praxisokon, gyakorlatokon keresztül, konkrét működésmódjában igyekszem vizsgálni a mindennapi életet. Esettanulmányomat egy több éve tartó interjúsorozatból építettem fel, melynek központi szála a tevékenységhez fűződő viszony volt. A tevékenységelbeszélésekből bomlik ki a mindennapokhoz való viszonyuk is.

A mindennapi élet tudománytörténeti tárgyalása során néhány csoportot – így a nőket és a dolgozó munkásosztályt – szorosabban azonosítottak a mindennapokkal. „Henri Lefebvre úgy üdvözli a nőt, mint a mindennapi ismétlődés kvintesszenciális reprezentánsát és áldozatát, aki kimaradva a háborúból, művészetből, tudományból és hivatalból kénytelen beérni a mindennapi élet jelentéktelen, láthatatlan, de nélkülözhetetlen birodalmával.” (Felski 2000: 16.) Mike Featherstone (1995) megkülönbözteti a mindennapi életet a kivételes pillanattól: a csatáktól, a katasztrófáktól, az átlagon felüli cselekedetektől. A heroikus élet a veszély, az erőszak, a kihívott kockázat szférája, ellenben a mindennapi élet az ezen túl lévő világ, a nők, a reprodukció, a törődés területe (Felski 2000: 17). Ezekben az értelmezésekben burkoltan vagy kevésbé burkoltan jelen van valamiféle hierarchikus viszony, amelyben a mindennapiság és a nő alsóbbrendűnek mutatkozik.

A feminista társadalomtudomány elutasítja a mindennapiság negatív meglátását. Tagadja az emberek rangsorolását aszerint, hogy a mindennapiság elől képesek-e a filozófiába, a művészetbe menekülni, vagy sem. Azt állítja, hogy a kritikai gondolkodás nem csupán a filozófusok provinciája, az esztétikai tapasztalat nem szükségszerűen különbözik a mindennapi élettől, valamint a háborún kívül léteznek más formái a hősiességnek. Az a vágya, hogy megfordítsa ezt a negatív percepciót, és felruhazza a mindennapi életet értékkel és jelentőséggel. A feminista társadalomtudomány egyik kedvelt, sokat hivatkozott szerzője, Michel de Certeau *The Practice of Everyday Life* című könyvében dolgozta ki a mindennapi élet egyik lehetséges konceptualizálását. A mindennapiság úgy jelenik meg nála, mint ami szinonim az ellenállás és felforgatás

tevékenységeivel. Ez a mindennapokkal való újfajta számvetés elveszíti az evilágiság, természetesként tételezett voltát és rutin minőségét – a hétköznapiak mindennapiságát.

Jelen írásom egy konkrét esettanulmányon keresztül bontja ki a mindennapi élet egyik lehetséges aspektusát. A praxisokon, gyakorlatokon keresztül, konkrét működésmódjában igyekszem vizsgálni a mindennapi életet. Esettanulmányomat egy több éve tartó interjúsorozatból építettem fel, melynek központi szála a tevékenységhez fűződő viszony volt. Akik tárgyak készítésével foglalatostkodnak, általában örömmel mutatják meg azokat. A bemutatás során szívesen beszélnek tevékenységükről. A tevékenységbeszélésekből bomlik ki a mindennapokhoz való viszonyuk is.

Véletlenül találkoztam Annával egy északkelet-magyarországi falu általános iskolájában. Nagyobbik fia rajz szakköri vizsgájára nézett be. A szakkörvezető tanárnő érdeklődött a munkái iránt: min dolgozik most, jár-e még a foltozókhöz, szerepelt-e valamilyen kiállításon? Élénken ecsetelte a patchworközés szépségeit, életében betöltött szerepét. Egy faliképet emlegetett, amely épp hazaért Franciaországból. Haza szaladt érte, hogy megmutathassa. Két mozzanatra lettem figyelmes első találkozásunkkor: a képre magára és arra a mondatára, miszerint azóta nem szól a férje semmit, hogy eljár a szakkörbe, amióta harmadik helyezést ért el egy pályázaton, és megjelent róla egy újságcikk is.

Az említett foltvarrott falikép épp akkor került haza Franciaországból egy kiállításról. Azért válogatták be, mert tematikájában *magyaros* volt. A textilfoltokban megidéződik a Hortobágy-ikonográfia összes toposza: a középen lévő Kilenclyukú híd motívumot körülveszik a csikós-gulyás-juhász, valamint nádas-pusztás-gólyafészkes részletek, a pásztorromantika és természeti idill képei. A mű maga mozaikos szerkezetű, az egyes jeleneteket a keret anyagának csíkjai választják el egymástól. Az applikációs technikát (színes textilanyagokból kivágott foltok egymásra varrása) hímzés és az apróbb részleteknél alkoholos filccel való rárajzolás egészíti ki. Akkor már ismertem néhány foltozót, és tudtam, milyen szigorúak az ítések a foltvarrott munkák kivitelezésével kapcsolatban. Egy munka szemrevételezésekor az első szempont, hogy mennyire szépen varrták meg, és milyen egységesen kezelték. A hortobágyos kép a maga eklektikus szabadságában bátor munka volt. Egyébként Anna a mai napig ezt a darabját tartja a legnagyobb becsben, s hiába próbálták már többen is megvenni tőle.

Foltvarrói sikerei ezzel a képpel kezdődtek. Mindig is ügyes kezűnek tudta magát. Egy kiállításon kapott kedvet, s kapcsolódott be a kiállító foltvarró szakkör munkájába. Szorgalmas volt, figyelmes, könnyen elsajátította az alapfogásokat. Jólesett neki, hogy egy héten egyszer eljárhatott a körbe, kedves emberek közé, ahol azt csinálhatta, amit szeret. Igyekezett alkalmazkodni, békés természetű lévén hamar beilleszkedett. Tisztelte a szakkörvezető tudását, elfogadta tanácsait. Kerülte a vitákat, amelyek a foltozó körökben elég gyakoriak.

Férje sokat volt távol. Akkoriban Pesten és a Dunántúlon vállalt melegburkolást. Ott kapott megrendeléseket, jobban megfizették, mint helyben. Néha külföldön is dolgozott. Mivel a szükséges pénzt ő előteremtette, mindenkinek úgy tűnt kényelmesebbnek, hogy Anna nem megy el dolgozni. Akkor már évek óta otthon volt, leginkább a két kisfiát nevelte, s vezette a háztartást. Dolgozott néhány hónapot a helybeli butikban, de a gyerekek miatt több volt belőle a bonyodalom, mint a haszon. Hiperaktív

kisebbségi fiúk sok foglalkozást igényelt. Szinte naponta hordta be Miskolcra pszichológushoz, gyógytornára. Alaposan kivette részét az óvodai, iskolai szülői munkából (babzsákvarrás, farsangszervezés stb.), remélte, talán elfogadóbban viszonyulnak a gyerekekhez. Próbált utánanézni a hiperaktivitásnak, könyveket olvasott róla. Kisfia óvónénijét is sikerült rávennie az elolvasásukra.

Amikor elkezdett a szakkörbe járni, férje csak mosolygott lelkesedésén. Nem fog ez sokáig tartani – mondogatta. Anna az egyik első komolyabb munkájával harmadik díjat nyert pályázaton, a következő pedig eljutott az országos foltvarró-kiállításra, aztán Franciaországba. Amikor Annáról megjelent egy cikk a megyei lapban, férje nem célozgatott tovább tevékenysége hiábavalóságára, de nem nézte túlzottan jó szemmel. Porallergiájára hivatkozva nem lehetett sok porfogó textil a házban. Annának minden alkalommal össze kellett pakolnia kis varrodája összes kellékét, mert a varrás során szétszóródó anyagdarabkákból adódó rendetlenséget sem tűrhette. Egyébként ő szintúgy ügyes kezű, megcsinál mindent a ház körül, például a fiúk ágját fenyődeszkából. Családszerető, kicsit szigorú ugyan a gyerekekkel, de megtesz értük mindent. A lakásban a gyerekek szobáján kívül csak az Anna első próbálkozásából készült kép volt egy darabig kitéve a nappaliban. De aztán az is lekerült onnan, Annát zavarta, hogy a különböző minőségű anyagok miatt egyenetlen a felülete.

A faluban kezdett elterjedni Anna híre. A polgármester és a körzeti orvos felesége rendelt tőle falvédőket. De apróbb munkákat, mint cipzárbevarrás, nadrágfelhajtás, függönyvarrás stb. is elvállalt. A foltvarrás drága mulatság, a jobb minőségű anyagok sokba kerülnek. Nem akarta férjét terhelni kedvtelésével, igyekezett megkeresni a rávalót. Erre annál is inkább szüksége lett, mivel fejébe vette, hogy tanulni fog.

Annak idején Temesvárott hiába érettségizett kitűnő eredménnyel, a román nyelv miatt félt a továbbtanulástól. Miután szüleivel és nővérével a rendszerváltás után áttelepültek Magyarországra, egy budapesti cipőfelsőrész-készítő üzemben kezdett el dolgozni. Ott hamarosan megismerkedett férjével. Összeházasodtak, leköltöztek vidékre. A továbbtanulás lehetősége a gyerekek születésével szertefoszlott. De ahogy iskolások lettek, újra felmerült benne a régi gondolat.

Végül a hajdúböszörményi szociálpedagógus-képzésre jelentkezett. Egy helybéli barátnőjével együtt határozták el magukat. Magántanárhoz járt, keményen készült a felvételire. Úgy tervezte, hogy tanulmányaira ő keresi meg majd a pénzt, többek között a foltvarrásból. Felvételije nagyon jól sikerült, de a romániai érettségi pontszámát nem adták hozzá eredményéhez. Mire észrevette, lekéste a fellebbezést, meg kellett várja a következő évet. Barátnőjét felvették. A következő év írásbeli felvételije után férje közölte vele, hogy amennyiben elkezdi a főiskolát, elválík, így a szóbelin már meg sem jelent. A kedve is elment tőle, hiszen szociálpedagógussal Dunát lehetne rekeszteni, így semmi garanciát nem látott arra, hogy ezzel a végzettséggel el tudna helyezkedni. Időközben elvégzett egy lakberendezői tanfolyamot, érdekes volt, sok szépet tanult, de nem sok mindent tudott azzal sem kezdeni.

Továbbra is eljárt a foltozókörbe. Részt vett a közös munkákban, minden kiállításokon szerepelt egy-egy új munkával. Egyre ügyesebb lett a különféle technikák meseterfogásaiban, precizitását tisztelték. Legszívesebben az applikációs technikával készülő, figuratív, tematikus képekkel bíbelődött, mint az a tenger alatti világot megidéző falvédő, amelyet a gyerekek szobájába készített. Szerette összeválogatni az

Tabula
2010 13 (2):211–224.

214

anyagokat, kitalálni a mintákat. Kialakultak a kedvenc színkombinációi. Bújta a mintakönyveket, terveket rajzolt. A geometrikus mintájú patchworkök nem annyira izgatták, sokkal monotonabb volt megcsinálni őket. Azokat inkább megrendelésre készítette. Önálló tervezésű, kedvére készített darabjait hamar elvitték. A képen látható művét is – amelyikkel harmadik helyezést ért el azon a bizonyos pályázaton – úgy könyörögte el jelenlegi tulajdonosa. Évek óta megbecsült darabja a család karácsonyi dekorációjának. Az ágytakaró az én családom tulajdonában van.

Az év csúcspontjaként nyaranta részt vett egy kéthetes foltvarrótáborban. Mindig tanultak valami új dolgot, a társaság is remek volt. Két hét felhőtlen kikapcsolódást jelentett számára. Családjával ritkán mennek nyaralni. A férje nyaraláselképzelései a luxushoz kötődnek. Tengerpart, ahol nem kell főzni, takarítani, kényelmesen lehetnek. Ezt anyagilag ritkán engedhetik meg. A gyerekek sem hiányolják a nyaralást, szünidőben úgy eltűnnek a faluban a sok ismerős között, hogy csak enni jönnek haza. Anna

szeretne járni-kelni, szétnézni a világban. Gyerekkorában sokat túráztak a hegyekben. Hátizsákkal, sátorral. Most sem számítana a kényelem, de a család mozdíthatatlan. Legalább az alkotótáborba el tudott menni nyugodtan. Olyankor a férje tartotta otthon a frontot, aki egyre inkább elfogadta tevékenységét. Ismerőseiknek szívesen emlegette felesége sikereit.

Amikor az ágytakarónkat varrta, követhetem munkamódszerét, kommunikációját a megrendelővel, azaz velem. Az anyagokat én válogattam össze. Az volt az elképzelésem, hogy mindegyik négyzetblokk, amelyet pici, geometrikus formákból állítanak össze, másmilyen legyen, nagy összevisszaságban. Furcsállotta. Próbált finoman célozni rá, hogy zagyva lesz, nem fog mutatni. Aztán a blokkok egyforma osztásának fontosságára hívta fel a figyelmem, mindhiába. Beletörődve annyit mondott: „Biztosan érdekes lesz!” Együtt válogattuk ki a blokkmintákat a mintakönyvből. Anna mind-egyiket kommentálta, milyen színekkel mutat jól. Nagyon hamar készen lett, csodálkoztam, hogyhogy ilyen gyors. Mondta, hogy mikor csak teheti, előszedi. Izgatja őt is, hogy alakul. Mikor például már megfőzött, de a fiúk még nincsenek otthon, gyorsan összeállít néhány blokkot. Amikor látta rajtam, hogy van két-három blokk, amelynek nem tetszik a színe, pedig az én ötletem volt, csak legyintett, majd jó lesz valahova, és készített helyettük másikat. Az volt az első ágytakarója. Elkészültekor ráterítette ágyukra, s a férje megjegyezte, otthonra is csinálhatna egyet.

Azt fontolgatták a férjével, hogy beépítik a tetőteret, és ott lesz végre Annának egy külön műhelye, nem kell majd a hálószobában, vasalódeszkán dolgoznia. Tetemes mennyiségű, nagy nejlonzsákokba rendezett textilkészletét is olyan nehézkes volt mindig előszedegetni a tetőtéri lépcső alól. A nem túl régi építésű házat félkészen vették meg, maguk fejezték be, de a tetőtér beépítésére sokáig nem gondoltak. Elfértek a házban, a fiúk sem igényelték a külön szobát. Az egyetlen dolog, amely túlzásnak tekinthető a funkcionálisan szervezett kis lakásban, az Anna textilkészlete. Minden egyszerű, csinos, nagyon rendezett és jól szervezett. Mértékkel vannak benne a dolgok, a dísz is kevés. Még felesleges közlekedőtér sincs a lakásban. A ház alaprajzra olyan, mint egy oldalatlóival négyfelé osztott négyzet. Az utcai homlokzaton van a hálószoba és a fiúk szobája. A hátsó két traktusban egymás mellett a nappali és a konyha. A ház közepén helyezkedik el az ablaktalan fürdőszoba és a tetőtéri lépcső.

A továbbtanulás vágya addig fel sem merült újra, míg össze nem különbözött a foltozókör egyik tiszteletben álló idősebb tagjával. Mikor egy közös, párban vállalt munkában megcsinálta a néni részét is, hogy időben elkészüljenek vele, a néni kisajátításnak vette a dolgot, és botrányt csapott. A magánbeszélgetéseken mindenki Annának adott igazat, de nyilvánosan senki nem vállalta az idős nénivel a konfrontációt. A szakkör nem állt ki mellette, és ő sem védte meg magát. Inkább nem ment többé közéjük. Akkoriban nagyon megviselte az eset, utólag visszagondolva azt mondja, úgy volt jó, ahogy történt. Ha akkor nem hagyja ott a kört, sohasem futott volna neki ismét a továbbtanulásnak.

Idén levelező tagozaton másodéves tanítóképző főiskolás. Az eddigi féléveit jeles eredménnyel zárta. Szívesen tanul. Jó társaságban van, csoporttársaival sokat segítenek egymásnak. Mostanság egy intenzív angolnyelv-tanfolyamot is bevállalt. A Munkaügyi Központ hirdette meg, ingyenes, de minden nap be kell járnia Miskolcra. A férje mindenben támogatja, pedig nem könnyű most neki. A fiúk szerencsére egyre

önállóbbak, nincs velük semmi probléma. Megtanította őket, hogyan készítsenek el maguknak néhány egyszerűbb ételt: rántottát, tejberizst, otthon is segítenek, ha kell. Férje persze kezdetben furcsállotta, hogy fiú létükre maguknak főzzenek. Most már büszke rájuk, hogy feltalálják magukat.

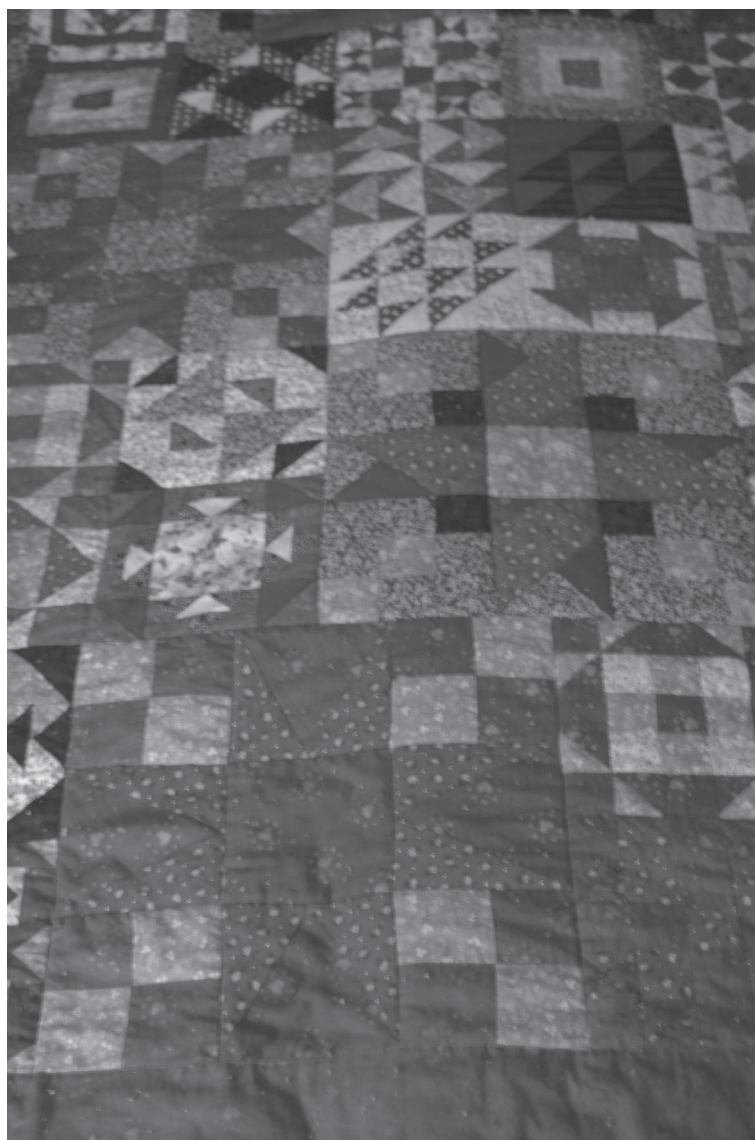
Nyáron volt a faluban egy önálló kiállítás, mellyel nagy sikert ért el. Sokan megnézték, elismeréssel méltatták. Nagyobb munkákba most nem tud belekezdeni, pedig sok terve lenne. Nem akarja elhagyni a foltvarrást, csak most nem annak van itt az ideje. Apróbb varrásokat, javítgatásokat továbbra is vállal, kell a pénz a tanuláshoz. Tervezett tetőtéri műhelyéből végül a nagyobbik fiúnak lett különszoba, kis varrodájával kihúzódtott férje egykori cipésműhelyébe, a ház végébe.

Azt mondja, most érkezett oda, hogy magával törődhesse, azt tehesse, amit szeret. A férjét is megnevelgette. Kishitúságát, kisebbségi érzését, mely sokszor hátráltatta az életben, lassan elhagyja. Sokat fejlődött, bátrabb lett. Ma már kiállna magáért a foltozókörben. A szakkörből egyébként elment a néni, hívják vissza Annát. Biztatják a szomszéd falu iskolájában, ahol a gyakorlatokat tölti, ha tehetik, felveszik majd. Egyelőre nem lát tovább, csak a következő vizsgaidőszakig, most még hátravan három vizsgája, tavasszal a nyelvvizsga, aztán a szigorlat. Rajta nem múlik, hogy sikerüljenek, megtesz érte mindent. Aztán majd szeretné megszerezni a jogosítványt. Ő így tud haladni, kis lépésekben.

Michel de Certeau szerint a mindennapi élet értelmezésének kulcsmozzanata annak nem passzivitásként, hanem aktív tevékenységként való vizsgálata. Egy rendszer működésében műveletek két típusát különbözteti meg, az egyik a hatalom eljárásaihoz köthető stratégia, a másik a hatalommal szembeni taktika. A stratégia a hatalom eljárása, a taktika pedig a „gyengék” egyetlen fegyvere. E két műveletnek egymással ellentétes a természete, az egyik a térre épít, a másik az időre. A mindennapi élet az a terep, ahol az ellenállás kedve szerint folytathatja saját eljárásait, nem várt mozgásra bírhat bármilyen merev és szigorú rendszert. Hat éve ismerem Annát, azóta követem sorsát. Beszélgetéseink évek alatt ismétlődő motívumaiból tevékenysége szubverzív olvasata tűnt elő.

Mielőtt azonban rátérnék esettanulmányom értelmezésére, a de Certeau-féle stratégia-taktika teória alkalmazhatóságának egy bizonytalanságát kell eloszlassam. De Certeau a hatalmi viszonyt intézményi szinten tételezi. Ez nem jelenti azt, hogy kizárólag a mindennapokon túlról működne. Amennyiben nem ragaszkodunk a hatalom és gyengeség reprezentatív fixáltságához, akkor ráismerhetünk a stratégia-taktika alkalomszerűen változó működésmódjaira. A férj hatalmi gyakorlata egy érvényében elbizonytalanodott intézményre, a hagyományos-patriarchális családképzetre hivatkozva kísérli meg a mindennapi élet megszervezését. Anna taktikája: a maga ambíciója szerint boldogulni e hatalom változó gyakorlata közepette. Foltvarrói tevékenysége az ellenállás része, amely aztán lassan, fokozatosan változásra bírja a merev rendszert. Ő tanulhat végre, férje pedig, ha úgy hozza a szükség, akár a házimunkába is beszáll.

A stratégia elsődleges művelete, hogy önnön akarata és uralma számára lehatároljon egy teret a környezetéből. Ebben a racionalizált elvek alapján szervezett térben a stratégia működésmódjának megfelelően rendeződnek el a dolgok, amelyek innen nézve kiszámíthatók, felmérhetők, irányíthatók. A stratégiának mindig szüksége van erre

a megkülönböztetésre. Az önmaga logikája szerint megszervezett, lefoglalt hely a tér győzelve a körülmények kiszámíthatatlan változásait produkáló idő felett, a jövő megszervezése. Esetükben a férj megkeresi a család reprodukciójához a pénzt, Annának nem szükséges dolgoznia, mindenkinek kényelmesebb, ha otthon van. A lakáshasználatban a férj szabja meg a szabályokat: ne legyenek porfogó textilek (használt bőr ülőgarnitúrájuk van), a gyerekek szobáján kívül nincsenek sehol foltvarrott képek, szőnyegek, mindig tökéletes rendnek kell lenni a lakás minden részén, az Anna tevékenységére utaló nyomokat el kell tüntetni. Anna mozgásteret az ő szabályai szerint beren-

dezett otthon terére korlátozódik leginkább, dolgozni sem kell elmennie. Mozgástere jóval nagyobb, és fokozatosan tágul. Mikor a faluba költöztek, férjének a ház végében volt a cipésműhelye. Aztán eljárt dolgozni Pestre, a Dunántúlra, majd Németországba lomtanításokra. Jelenleg használt autókat hoz be Németországból.

Mindennek éppen ellentéte a műveletek másik típusa, a taktika, amely a használatban, a szituációban jelen lévő körülmények közt jön létre, tehát az idővel, a pillanat alkalmasságával operál. Nem megalkotja a teret, ahol működhét, mint az előbbi művelet, hanem használja azt. Anna az adott helyzethez igazítva végzi tevékenységét: nem megy el mindenáron dolgozni, otthon keres magának elfoglaltságot. A családi teret nem bolygatja meg, akkor dolgozik, mikor a férje nincs otthon. Mindig elpakol maga után, és csak a gyerekszobába készít textileket. A fiúk szeretik és megbecsülik munkáit. Képeit, ha már otthon nem teheti ki őket, inkább eladja. A keresetéből tudja fedezni további anyagigényeit, utazásait, táborköltségét. Ezért is dolgozik szívesen megrendelésre.

A taktika nem úgy használja a stratégia által létrejött teret, ahogy az önmagára tekint: nem egészként, nem körülhatárolt, látható, objektíválható helyként éli azt meg, hanem izolált akciókban. Kihhasználja a rendszerben meglévő hasadásokat, de nem épít fel saját rendszert. Ahogy Anna elkezd járni a foltozókörbe, egyszerűen kilép a stratégia teréből, megszünteti férje tér által kiterjesztett fennhatóságát. Sőt, a stratégia terében végül is félig-meddig sikerrel véghezvisz egy szimbolikus térfoglalást: saját műhelyt tervez egy viszonylag központi helyen, a tetőtérben. Vágya végül is nem valósul meg. Helyette az egykori cipésműhelyt veszi birtokba: apró munkáinak lesz műhelye, és nem alkotótevékenységének műterme.

Míg a stratégia a térre fogad, addig a taktika az időre. Az idő megfoghatatlanságával, az adott helyzetekben létrejövő megismételhetetlen feltételekkel játszik. A taktika nem tudja felhalmozni győzelmeit, azok az idővel együtt elillannak, de szemfülessége révén a megfelelő pillanat kihasználásával újra képes bedobni cseleit, létrehozva ezzel pillanatnyi győzelmét. Az idő Anna elkészült műveiben mégiscsak képes tárgyiasulni, viszont meg kell váljon tőlük. Ugyan mi mást csináljon velük, ha otthon nem teheti ki őket? Az idő győzelmeivel fokozatosan csökken a tér ereje, meghatározottsága: a gyerekszobán kívül lassan a lakás egyéb helyein – így férje kívánságára a hálószoba ágyán – megjelennek Anna patchworkjei. Igaz, az ágytakaró csak egy egyszerű, pasz-tellszínekből álló, csendes darab. Nem Anna vidám, mozgalmas színeiből készült. Később a nagyobbik fiú szobája is feltöltődik.

Térhódításai nem állnak meg a házuk falai között. Az otthonról való eljárás, elmozdulás fontos mozzanat életében. Először csak egy rövidebb viszonylatban ingázik: Miskolcra jár be a foltozókhoz, majd Hajdúböszörményt szeretné megpróbálni. A barát-nőjét, akivel együtt felvételizik, felveszik. Anna biztatta fel, hogy próbálják meg együtt, aztán mégis ő marad otthon. Másodjára már azért sincs kedve nekiindulni, mert már nem járhatnának együtt. Főiskolai tanulmányai teljesen önálló ingázást követelnek meg egy idegen, távoli városba. Végül a faluban megrendezett kiállítása tekinthető valamiféle térhódításnak is. A polgármesteréknél és az orvosi rendelőben megjelenő munkái szintúgy azok. Bár erős a kapcsolathálójuk, sőt a garázsukban tárolt külföldi holmik árusítása, a megrendelésre hozott holmik bizalmi kapcsolatai a falubeliek közül még több ismerőst eredményeztek, de helyzetük akkor is kicsit bizonytalan. Nem

helybeli származásúak, Romániából települtek át. Könnyen hozzájuk vágják, hogy románok. De ez az iránya a térhódításnak már egy másik intézménnyel, a faluval szemben álló stratégia része. Az otthon terei viszont nem zárhatók le, sokkal átjárhatóbban működnek a határok. Hogy csak egy példát említsek: a falubeli ismerősök mondták vissza Annának, hogy a férje mennyit emlegeti a szép dolgokat, melyeket készít.

A terjeszkedő tér de Certeau teóriájában a stratégia gyakorlata, az idő a taktika módszere. Anna történetében a foltvarrott terítők úgy is tétéleződhetnek, mint a megszerzett idő objektivációi. Ugyanakkor nem csak a kézimunkák tárgyiasságába zárt idő az, amiért Anna küzd, hiszen a tanulás képbe kerülésével elég könnyen meg tud válni eddig sok örömet és sikert nyújtó tevékenységétől. Más kézimunkázókkal ellentétben, akik még akkor is raktározzák darabjaikat, ha a lakásuk minden talpalatnyi helyén az ő munkáik vannak kiteve, ő nem ragaszkodott soha elkészült szép tárgyaihoz, noha hallottam már panaszkodni amiatt, hogy mindig eladogatja kész alkotásait, s neki nem marad semmilyen komolyabb munkája, csak a kis apróságok, tanulódarabok. A nyári falubeli kiállítására is úgy kéregette vissza az ismerősöknek eladott darabjait, köztük a mi ágytakarónkat. Nem a tárgyasult idő az igazán fontos számára, hanem a saját tevékenységére fordítható saját idő megszerzése. A saját tevékenységére fordítható, értelmes időért való küzdelem a tét, melyben a tanulás tevékenysége akár a patchworkzés tevékenységét is felválthatja. A saját tevékenységre fordítható idő egyben a kiszakadás lehetősége a család egyébként meleg, de individuumot beszippantó idejéből-teréből.

Tér és idő hódításait, stratégia-taktika gyakorlatait nem kezelhetjük sarkosan. S ezen a ponton vagy kilépünk de Certeau teoretikus kereteiből, vagy újólag módosítjuk őket: a stratégia-taktika egymásnak feszülése nem feltétlenül állandósít egy ellenséges opozíciós viszonyt. A működésmódok adott esetekben felcserélődhetnek, átválthatnak érdekegyeztetéssé: célá válhat hatalom és gyengék viszonyában egy kölcsönösen elviselhetőbb mindennapi élet kialakítása, esetleg magának ennek az opozíciónak a felszámolása is.

A mindennapiság feminista tematizálásának egyik legmarkánsabb képviselője Rita Felski (2000). A *The Invention of Everyday Life* című tanulmányában több kérdést tesz fel. Kitapintható-e az általános érdeklődés a konkrét, a partikuláris és az emberi létet átszövő kulturális kontextusok iránt? Miképpen vizsgálhatnánk meg a mindennapi életet mint társadalomtudományi terminológiát, hogyan dolgozhatnánk ki úgy, mint a partikulárisra helyezett fókuszálás eredményét? Miként beszélhetnénk egyáltalán jelentőségteljesen a mindennapi életről úgy általában? Mint bármelyik analitikus terminus, ez is bizonyos feltételek és kritériumok mentén rendezi el a világot. Például bonyolult viszonytal bír a magán és a köz (*private and public*) megkülönböztetésében, a munka, az utazás és pihenés házias tevékenységeit és rutinszerű formáit foglalja magában. Nem cserélhető fel a populárisal, és nem különleges tulajdona egyik társadalmi osztálynak vagy csoportnak sem. Akkor mit jelöl ez a terminus, melyek a paraméterei, és mivel van opozíciós viszonyban?

Felski¹ (2000) számba vesz több tudománytörténeti koncepciót, elmagyarázza a különböző értelmezéseket, párbeszédbe vonja őket egymással, szembeállítja a feminista gondolkodás általános nézeteivel. Ő maga végül is nem koceptualizálja a fogalmat. A mindennapiságot sokkal inkább a világ megtapasztalásának egy módjaként próbálja

tételezni, semmint körülírt tevékenységként a világon belül. A mindennapi élet a feltételekhez való alkalmazkodás folyamata, viselkedések, gyakorlatok sora, melyek evidensnek és természetesnek vettnek tűnnek. Tartalmazza a változás és az innováció lehetőségét, nem konceptualizálható homogén, előírászerű terepként. Széles skálájú tevékenységeket, attitűdöket és viselkedési formákat foglal magában. Törött sablonokat, nem racionális tevékenységeket, megoldhatatlan konfliktusokat és váratlan eseményeket rejt.

Felski koncepciója sokkal inkább egy tájékozódási mezőt nyit meg a mindennapi élet tudománytörténete iránt érdeklődők számára, sem hogy konceptualizált fogalomként kutatási tervek alapjává vagy esettanulmányok értelmezési vázává válhatna. Viszont megjelöli a mindennapi élet három kulcstényezőjét mintegy útmutatásképpen: a mindennapi élet kutatásakor célszerű annak az időhöz, térhez és modalitáshoz való viszonyára rákérdezni. A mindennapi élet időbelisége az ismétlődésen, térbeli elrendeződése az otthon képzetain, megtapasztalásának módja pedig a szokásokon alapszik. Azokra a pontokra mutat rá, amelyek mentén a tudománytörténeti gondolkodás fókuszai kialakultak, illetve ezek mentén tartja érdemesnek azok áttekintését. Maga is megvizsgálja az ezen csomópontokon talált elméleteket, és több szinten is egymással ellentmondásban lévőeknek találja őket. A filozófiai-szociológiai gondolkodás koncepciói szemben állnak a feminista gondolkodás² mindennapi életről tett megállapításai-val. A feminista tapasztalat mindennapisága nem illik bele a modernitás paradigmájába. A mindennapi élet valóságos, megélt tapasztalatai különbözhetnek a modernitás általános tapasztalatától. Ez az én kutatómra nézve is meghatározó gondolatává válik a továbbiakban. Miként viszonyul a női barkácsoláson keresztül kibomló mindennapi élet a modernitáshoz vagy a késő modernitáshoz?

Megfogadom Felski tanácsait, és megvizsgálom az ismétlődés-otthon-szokás csomópontjain keresztül Anna tevékenységét. Ismétlődés az, ami napról napra történik a mindennapi életben. Lefebvre szerint – aki a modernitás *szószólójaként* szerepel Felski értelmezéseiben – az ismétlődés az egyik legnehezebb probléma elé állítja a mindennapi élet kutatóit, mivel feloldhatatlan ellentmondásban van a modern lendület fejlődésre és felhalmozásra törekvésével. A lineáris idő a modern ipari társadalom absztrakt, folyamatosan továbbmozduló ideje. Ezzel szemben a mindennapi élet ideje sokkal inkább a ciklikussággal jellemezhető, amely keveset változott az évszázadok során. Amennyiben a mindennapi élet nem a történelmen kívül létezik, akkor lassítania kell a történelmi változások dinamikáját. Lefebvre például úgy oldja fel a szinkronitás hiányát, hogy kidolgozza az egyenetlen fejlődés elméletét: a mindennapi élet a modernitás történelmi lehetősége után kullog.

Keresem Anna tevékenységtörténetében a karakteresebb időmintázatokat és azok változásait. Az első mintázatváltás az, amikor Anna kilép a mindennapok ismétlődéséből, a házimunka monotonitásából, és elkezd járni a foltozókörbe. Az is ciklusba rendeződve van jelen életében, de megtöri a monotonitást. Ennek szerepét veszi át az egyetemre járás. Nem vált más ütemre. Hiába hívják vissza a körbe, nem megy, mert a kettő már nem fér bele az életébe. Ugyanakkor ezekben a váltásokban megmutatkozik valamiféle fejlődés is. Tanulhat végre, nyelvvizsgára készül, aztán majd a jogosítvány... Szinte szentenciózus utolsó beszélgetésünkkel elhangzott mondata: „Én így tudok haladni – kis lépésekben.” Fontos még annak vizsgálata, hogy a tárgyalkotó te-

vékenység, amelyet választott, milyen időmintázatokat képvisel. A foltvarrás az összes monotóniája – apró anyagdarabkákkal bíbelődés, egymáshoz varrás, levasalás, stepelés – ellenére tele van változatossággal: a technikák, minták sokfélesége, az anyagok színessége, az egyéni tervezés, a folyamatos tanulás és kísérletezés lehetősége. Egyébként egész intézményrendszer épül rá, hogy változatossá tegye: az országos, megyei pályázatok – amelyiken például Anna is díjat nyert –, a folyamatos kiállítások, a foltozókör nagy megrendelése, a csoport belső dinamikája, változásai. Anna történetében a mindennapi életben éppúgy jelen van a fejlődés, mint a ciklikusság.

Míg a mindennapi élet kifejezi az idő egy specifikus értelmezését, ezt nem tudja megtenni a tér kapcsán. Az otthon képzelet sem a mindennapok gyakorlatában, sem teóriáiban, sem a modernitáshoz való viszonyában nem jelennek meg tisztán. A filozófiai-szociológiai bázisszerű otthonkonstrukció, a modernitás otthonellenes szótára és mobilitáshangsúlya, valamint a mindennapok individuális, gendertipikus, etnikus, multikulturális és transznacionális, változatos gyakorlatai nem tudnak Felski (2000) szerint egymással párbeszédet folytatni. Az otthon kategóriája definiálhatatlannak tűnik. Lefebvre ambivalensebb meghatározásából – miszerint az otthon alkalmat biztosít a mások mindennapi élete iránt érzett berzenkedéseink fölötti meditálásra – Felski azt emeli ki, hogy az otthon nem csak egy geografikus pont, hanem egy rezonáns metafizikai szimbólum. Felski otthondefiníciója szándékoltan minimális, bármilyen gyakran látogatott helyet tartalmaz, amely túlzott koncentráció tárgya, és amelyben a familiaritás a *self* kiterjesztésének és megerősítésének szimbólumává válik.

Anna foltvarrói tevékenysége legintenzívebb szakaszában kerül szóba a tetőtérben egy műhely kialakítása számára, azaz egy saját szoba lehetősége az otthon terében akkor, amikor a fiúk is közös szobában vannak. Ahogy gyengül tevékenysége intenzitása, a vágyott saját tér már csak férje egykori cipésműhelyében valósulhat meg. De megvalósul, és nem a sötét konyha egyik sarkában, hanem egy világos, udvarra néző térben, amelyet a férjétől hódít el. Íróasztala még nincs, tanulni egyelőre akárhol lehet. A szokásos női tevékenységektől független saját, individuális tér birtoklása a falusi otthon terében mindenesetre nem az általánosan értett *vidéki* mindennapi élet motívuma.

Felski (2000) számára a szokás elképzelése a napok egymás utániségének tapasztalatában kristályosodik ki. A szokás nem csupán egy tevékenységet, hanem egyfajta attitűdöt ír le.³ Bizonyára megmutathatnánk, hogy a szélesebb-szűkebb társadalmi mező értelemben vett szokásosság milyen sok ponton türemkedik be Anna történetébe. Ahol egészen kulcsszerepet kap: foltvarrói ambíciói akkor kapnak legitimitást otthon, amikor sikeresen megjelenik velük a társadalmi térben: újságcikket írnak róla, helyezést nyer egy pályázaton. Ettől veszti érvényét a „rendes feleségek nem szoktak eljárni szórakozni” tétele. A férj ismerősök felé közvetített dicsérete mögött a „nemhiába jár el itthonról” igazolása van.

Ulrich Beck a nemek közötti viszony állásának jellemzésekor mondja a következőket: „A fiatal nőkben (a művelődési helyzet kiegyenlítődése és helyzetük tudatosává válása nyomán) élnek a nagyobb családi és szakmai egyenlőségre és partneri viszonyra vonatkozó várakozások, ezek azonban *ellentétes irányú* fejleményekbe ütköznek a munkaerőpiacon és a férfiak viselkedésében. A férfiak viszont hozzászoktak az *egyenlőség retorikájához*, de szavaikat nem követik tettek.” (Beck 2003:183.) Ha esettanulmá-

nyunkra vonatkoztatjuk Beck téziseit, akkor megfigyelhetjük, hogy a konkrét, mindennapi szituációban árnyalódik a helyzet. Anna férjének dicsérő szavait lassan követik tettei: fokozatosan bevonódik a gyerekek ellátása körüli teendőkhöz, megosztja műhelyét Annával, segít annak kialakításában, kiviszi az állomásra, mikor iskolába megy.

„A nők azon érdeke, hogy gazdaságilag a saját lábukra álljanak, s önálló szakmai tevékenységet folytassanak, most is szemben áll a partneri viszony és az anyaság iránti érdekekkel azoknál a nőknél is, és méghozzá épp azoknál, akik tudják, mit jelent ez szakmai esélyeik és a férjüktől való gazdasági függőség szempontjából. *A saját élet és a másokért való lét* közötti ingadozás az új tudatosság keretei között a nők individualizációs folyamatának eldöntetlen voltát mutatja.” (Beck 2003:195.) Anna individualizációs folyamata – saját megfogalmazásában haladása – lassan, lépésről lépésre alakul. Ha meglesz a jogosítványa, már nem lesz az időt rabló tömegközlekedés kiszolgáltatója. A megtakarított időt és fáradságot önmaga dolgaira fordíthatja majd. Diplomája megszerzése után önálló keresettel bíró nő lesz, aki reményei szerint cseperedő gyerekei mellett már nem fogja olyan drasztikusan megélni a saját és másokért való lét közötti ingadozást. Függetlenségének első, kis lépéseit a foltozás tevékenységébe kapcsán tette meg.

De Certeau nyomán szubverzív gyakorlatként írtam le Anna tárgykészítő tevékenységét. Természetesen nem ez az egyetlen értelmezési szál. Foltvarrásainak színes változatossága, munkájának precizitása éppúgy kínálkozott volna elemzésre. A mindennapi élet időtényezőjének vizsgálatához sem egyedül a saját idő elnyerésének óhaja az egyetlen kulcs. Az idő más módokon is megjelenhet a mindennapi élet konstituálásának folyamataiban, például a Csíkszentmihályi Mihály által leírt *flow* élmény formájában.⁴ De ezt a szálát emeltem ki az esettanulmányból, mert éppen a tevékenység átválthatósága – Anna most nem foltoz, hanem tanul – mutat rá annak személyiség-meghatározó erejére. Anna önmeghatározásának alapja mindig valamilyen tevékenység: kezdetben a házimunka, később a tárgykészítés, végül a tanulás. A mindennapi élet tárgykészítő tevékenysége számára a *nemek harcának* kreatív, de mára már átlépett – ugyanakkor bármikor ismét előszedhető – eszköze lett. A női szubjektumot a társadalmi nemeket elválasztó oppozíciós gondolkodásban a passzivitással írták le évszázadokig. Az aktív, cselekvő szubjektum mindig a férfi volt.

Azzal kezdtük a tanulmányt, hogy a tudománytörténet mindennapiélet-értelmezéseiben burkoltan vagy kevésbé burkoltan jelen van valamiféle hierarchikus viszony, amelyben a mindennapiság és a nő alsóbbrendűnek mutatkozik. „A férfiak és nők közötti témák és konfliktusok mégsem csak azok, aminek látszanak: pusztán férfiak és nők közötti témák és konfliktusok. Velük együtt egy, a magánszférában gyökerező társadalmi struktúra is megrendül. Ami *kapcsolati konfliktusnak* látszik, annak általános, társadalomelméleti oldala is van.” (Beck 2003:196.) Amennyiben a társadalmi struktúra a magánszférában gyökerezik, annyiban annak pozitív változása is kiindulhat onnan. A nők tárgykészítő tevékenység felé fordulásában nagy gyakorisággal jelen van a fentiekben kifejtett valamiféle szubverzivitás. A nőknek és a mindennapiságnak ezen emlegetett alsóbbrendűsége megkérdőjeleződik e szubverzív gyakorlatok színességébe és kreativitásába által is.

JEGYZETEK

1. Felski tanulmányában tulajdonképpen folyamatosan azzal küzd, hogy Lefebvre mindennapi élet-ről megfogalmazott szubsztanciális lényegiségét egy rugalmasabb, konstitutívabb, feminista tapasztalat által átdolgozott bensőbb viszonyba helyezze át.
2. Felski nem beszél feminista koncepcióról, nem hivatkozik egyetlen női teoretikusra sem, aki a feminizmus összefüggéseiben értelmezett mindennapi élet koncepcióját kidolgozta volna. A mindennapi életről szerzett feminista tapasztalatai egy szélesen vett feminista gondolatiságból erednek, amit jól ismer, mivel az University of Virginia professzoraként kutatási területe a feminizmus, az esztétika, a modernitás és a posztmodernitás. Csak érdekességképpen jegyzem itt meg, hogy az egyetlen női teoretikus, akire rendszeresen hivatkozik, Heller Ágnes, aki nem feminista gondolkodó. Sőt mindennapi életről írt könyvében egyáltalán nem tematizálódik a női-férfi mindennapi tapasztalat különbsége, a példák szintjén viszont jelen van.
3. A habituális percepció úgy jelenik meg a kortárs kritikai teóriákban, mint a polgári ideológia természetesnek tűnő csele, hogy a gender, a tömegmédiá és a kapitalista fogyasztás kulturális praxisán keresztül érvényesítse elnyomó rezsimjét. A mindennapi élet rutinjai átpolitizáltak: a természetes beállítódás nem más, mint az ideológia eszköze. A szokást mint kényszert értelmező elméletek gyökere Foucault és Elias, akik a modern életet a bevésődött fegyelem új formájaként vizsgálják.
4. „A tökéletes élmény alapja a »flow«, vagyis az a jelenség, amikor annyira feloldódunk egy tevékenységben, hogy minden más eltörlődik mellette, az élmény maga lesz olyan élvezetes, hogy a tevékenységet bármi áron folytatni akarjuk, pusztán magáért.” (Csíkszentmihályi 2001:23.)

IRODALOM

BECK, ULRICH

2003 A kockázattársadalom. Út egy másik modernitásba. Budapest: Századvég.

CERTEAU, MICHEL DE

1984 The Practice of Everyday Life. Berkeley: University of California Press.

CSÍKSZENTMIHÁLYI MIHÁLY

2001 Flow. A tökéletes élmény pszichológiája. Budapest: Akadémiai Kiadó.

FEATHERSTONE, MIKE

1995 Undoing Culture. London: Sage.

FELSKI, RITA

2000 The Invention of Everyday Life. New Formation 39(4):15–31.

RITA TUCZAI

Subversive stitches. A feasible gender profile of artifact making

In the history of science we often find interpretations of everyday life according to which there exists a kind of hierarchical relationship in this field. That is, women's work and artifact-making activities can be found at the lower part of the hierarchy. In this study I argue that this status can be, at least, questioned on the basis of the subversive nature of their everyday praxis. This will be elaborated with the help of a case study. It is based on a long-term relationship with a female informant and the interviews with her center heavily on her relationship to artifact making.

Tabula
2010 13 (2):211–224.

224